

Stjepan Tomaš

SVETI BUNAR

BIBLIOTEKA **KLEN**

Knjiga 16

Stjepan Tomaš

SVETI BUNAR

Drugo dopunjeno izdanje

Nakladnik

Ogranak Matice hrvatske u Bizovcu

Glavni i odgovorni urednik

Vjekoslav Đaniš

Ilustracije na koricama

Krešimir Zimonić

Pogovor

Julijana Matanović

Copyright © Stjepan Tomaš, 2022.

i Ogranak Matice hrvatske u Bizovcu

Prijelom

Krešendo, Osijek

Tisak

Zebra, Vinkovci

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu

Matice hrvatske

Općine Bizovac i

Osječko-baranjske županije

Bizovac, listopad 2022.

ISBN 978-953-7746-53-7

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu

Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek

pod brojem 150606088.

*Sva prava pridržana. Ni jedan dio ove knjige
ne može biti objavljen ili pretiskan bez prethodne
suglasnosti nakladnika i vlasnika autorskih prava.*

Stjepan Tomaš

SVETI BUNAR

Ogranak Matice hrvatske u Bizovcu

**Za Jadranku,
post mortem**

PRIČA O „SVETOM BUNARU“

(napomena autora)

Davne 1971. godine, tek što sam se zaposlio kao profesor hrvatskog jezika u belomanastirskom Srednjoškolskom centru, poslao sam na književni natječaj „A.B. Šimić“, tadašnjeg Centra za kulturu Narodnog sveučilišta Grada Zagreba, svoju dulju novelu „Anno Domini MCMLXVII.“ Nekoliko rukopisa predloženo je potom za tiskanje, ali ne i moj.

U provinciji (ma što to značilo) pišem svoj omladinski roman „Građani u prvom koljenu“ koji će poslije dobiti prvu nagradu na anonimnom natječaju beogradske „Književne reči“ i biti objavljen, ćirilicom, u biblioteci „Pegaz“, „Književne omladine Srbije. Naglašavam, ne bez razloga, anonimnost natječaja, jer nije se jednako javiti iz baranjske provincije u Beograd, potpisan šifrom, da bi ona bila tek naknadno ‘otključana’, ili se javiti na natječaj nekog uglednog hrvatskog nakladnika, na koji se pisci također javljaju potpisani šifrom, ali uz nju istovremeno moraju priložiti u kuvertu s imenom i prezimenom, ključem šifre. Zna se zašto

Pisao sam u svom kutu, nikome na putu (ovo ‘nikome na putu’ kratko će trajati); u jedinom kiosku baranjskog gradića, „Borbi“, nalazim uglavnom beogradsku štampu, rijetke su hrvatske novine, književnih i nema, pa proze šaljem na natječaje u „Književnu reč“, glasilo Književne omladine Srbije. Javljam se na rijetke natječaje jer u Belom Manastiru ne mogu sresti književnika, a kamoli

urednika, nakladnika s kojim bih popio kavu i ponudio mu svoj rukopis; ne poznajem ni urednika/urednicu u nedalekom osječkom „Glasu Slavonije“, o radiju i TV-u da i ne govorim.

Uskoro mi stiže pisamce iz Zagreba. Piše mi B. Popović, književni kritičar i esejist, predsjednik ocjenjivačkog Odbora spomenutog Fonda, i napominje da mu je žao što novela „Anno Domini MCMLXVII“ nije nagrađena. Članovi Povjerenstva su se kolebali, proza im se činila kao dio veće cjeline, ali ostavila je vrlo pozitivan dojam... I, na kraju, ako imam još nekoliko pripovijedaka, neka mu ih pošaljem, on bi ih predložio A. Stamaću i M. Miriću da ih objave u biblioteci „razlog.“

Imao sam još nekoliko pripovijedaka (jednu sam dodao iako se nije uklapala u cjelinu zbirke, da knjiga ne bi bila knjižica), predložio sam im i tri naslova: „Povratak u Mederovac“, „Sjećam se“ i „Sveti bunar“, odabrali su ovaj treći. Poslao sam priče B. Popoviću i moja je knjiga uskoro objavljena, 1972. godine, u spomenutoj biblioteci „razlog.“ Kasnije, znatno kasnije, shvatit ću u kakvom sam se uglednom društvu našao kada budem upoznao djela i značaj pisaca koji su objavljeni u „razlogu“ prije mene: Horvatića, Stamaća, Slavičeka, Kaštelana, I. Slamniga, Mihalića...

Prva, valjda i jedina ‘promocija’ „Svetog bunara“ održana je u Beogradu, u povodu predstavljanja mog omladinskog romana „Građani u prvom koljenu“, kada sam, uz još trojicu nagrađenih, nastupio u Udruženju književnika Srbije, pa je to bila prigoda da se progovori i o mojoj prvoj knjizi.

Moj prvijenac uskoro je nagrađen „Nagradom 7 sekretara SKOJ-a“. Nagrada je imenom ‘skojevska’ ali je književna i nikada ju u svojoj biografiji nisam zatajio. Ne zato što poslije nisam dobio nagrade, jer dobivao sam (i mnogo značajnije), nego stoga što je ta nagrada važna činjenica s početka mog književnog rada, kada su priznanja piscu najpotrebnija. O nagradi nikome nisam govorio, nikog nisam obavijestio, nitko o njoj nije pisao (ni u nedalekom Osijeku, kao da je svake druge godine netko donese u Bara-

nju ili Slavoniju). Oni koji su pratili kulturna događanja nisu ništa znali o nagradi, pa je nisu ni zabilježili. A ono što se ne zapiše, kao da se i nije dogodilo. Valjda se zato taj podatak ni danas ne može pronaći na internetu.

„Sveti bunar“ konkurirao je potom i za „Goranovu nagradu“ (tada jugoslavensku, koja je malo viši rodni pojam od lokalnih ili republičkih nagrada); našao sam se u društvu odličnika kao što su O. Davičo, D. Dragojević, V. Parun, D. Kiš, Ivan Slamnig. Za ovu nagradu predložena su tek četiri prozna djela, iz Hrvatske samo Slamnigova i moja.

Uslijedili su vrlo dobri ili odlični prikazi o knjizi. I. Mandić, uvijek škrt na pohvalama, u prikazu naslovljenom „Visoki standard pismenosti“, zaključuje da ‘talentiranost niče tamo gdje je ne siju, nego tamo gdje mora.’ D. Horvatić pisao je o ‘novom, vrsnom prozaiku’. S. Primorac o „Svetom bunaru“ kao ‘izgubljenom raj’, o knjizi koja je djelovala kao iznenađenje i koja je u kritici dočekana, za mlada pisca, laskavim ocjenama; beogradska „Politika“ pisala je o „Svetom bunaru“ u dva navrata, ističući da se „u knjizi nalaze pripovetke u rasponu od biblijsko-ironičnih do savremenih motiva u kojima Tomaš pokazuje punu meru svog osobenog pripovedačkog dara’, te : „Refleksivna proza mladog hrvatskog autora natopljena je sugestivnom metaforičnošću i strasnom žudnjom da se zađe u samu bit odnosa između čoveka i sveta u koji je smješten.’ J. Matanović pisala je o knjizi koja je’, i nakon nekoliko svojih objavljenih knjiga, ‘na vrhu ljestvice.’ Iznimno pohvalno, o knjizi ‘na granici sna i jave’ pisao je beogradski kritičar P. Protić, zaključujući da je „Sveti bunar“ ‘jedna izuzetno dobra knjiga među knjigama hrvatskih prozaista mlađe generacije’- da spomenem samo neke ocjene.

S nostalgijom se prisjećam „Svetog bunara.“ Žao mi je, zapravo, što više ne bih mogao/znao napisati takvu knjigu. Odavno nema u meni one mladalačke spisateljske strasti, one ‘strasne žudnje da se zađe u samu bit odnosa između čoveka i sveta,’ Nema više popla-

ve razbarušenih rečenica nerijetko neopterećenih interpunkcijom, nema više toka svijesti, razlomljene građe, ni onog nadrealističkog, a opet suvislog i organiziranog pripovijedanja. Sve je manje ideala u koje sam odavno posumnjao a ne reče li Kranjčević...

U knjigama koje su uslijedile bilo je sve manje srca i duše, nježnosti i emocija, a sve više uma, ironije i sarkazma, 'političkog refleksa.' Danas više ne bih mogao ni znao napisati novelu „Anno Domini...“, „Ispovijed“ ili „Zemlja je zemlja“ i da hoću. U novim je knjigama sve neko preispitivanje prošlosti koja nam se i danas ceri u lice, proza 'vrsne historiografske fikcije'; 'priče 'kao pravi mali sublimirani romani', neke 'čudne i potresne životne priče', one 'dramaturški izvanredno sažete, vezane u zapletaj koji kulminira...', sve do posljednjeg rukopisa, knjige s ključem, koju mnogi ne žele otključati. Pero mi 'postaje sve više oštro', 'hrvam se s ideologijom koja proizvodi povijest, koja manipulira žrtvom i nesrećom'. Indiskretno dokazujem da nam se budućnost sastoji od mnogo prošlosti i malo sadašnjosti.

Pedeset godina nakon prvog izdanja „Svetog bunara“ rado sam prihvatio ponudu urednika Ogranka Matice hrvatske u Bizovcu, Vjekoslava Đaniša, koji objavljuje dobre knjige i odlične stripove, da objavimo novo izdanje mog prvijenca. Bit će zanimljivo vidjeti ima li još vode u mom 'bunaru' ili je presahnuo.

Za ponovljeno izdanje ove knjige imam i jedan vrlo intiman razlog. Iako s pedesetogodišnjim zakašnjenjem, vratit ću dug djevojci koju sam volio, kasnije se njome i oženio, a kojoj zbog neobičnih okolnosti nisam tada posvetio svoju prvu knjigu, iako je to željela. Danas to činim, ali nje već godinama nema, pa sam uz posvetu: 'Za Jadranku', dodao i dvije gorke riječi – post mortem.

Stjepan Tomaš

ANNO DOMINI MCMLXVII

*Duh je spreman, ali je tijelo slabo.
Ev. po Marku, gl. XIV, 38.*

ODJEVEN OD ROĐENJA U MRTVAČKU KOŠULJU

Zovu me Juda. Soba u kojoj ležim miriše na sasušene jabuke, zaboravljene na ormaru, i svijeće posvećene na Svijećnicu. Mati ili brižljivo krije ali ja u neprospavanim noćima osjećam miris raspadanja ili čak smrti. I jutros sam ga osjetio, ali ravnodušan sam prema njemu kao i prema zatočeničkoj bjelini koja me okružuje. Sve je već danima bijelo: i posteljina i priprost namještaj u sobi, bijele su i zavjese na poluotvorenom prozoru (kroz njega prodire širok snop zrele bijela svjetla osvjetljavajući mrke hrastove daske poda).

Ova bjelina je za mene.

Više i ne osjećam bol, samo duboku, začuđujuću tišinu koja se bešumno spustila na moje grudi lagano mi oduzimajući dah. Ispruženi prsti ruku zasjeli na pokrivaču. Podigao sam ih, lagano su podrhtavali.

Oči su ti posve smeđa sjajna ogledala.

Dlanovi su mi se osjetno znojili, otežali klonuše na pokrov.

Bio je bijel.

Potreban mu je mir, ničim nepomućen mir, mir kao u napuštanoj crkvi.

Visoko, zmiijoliko, crveno šiblje rakita vrbe šibalo nas je po tijelu i licu (ludice šašava, ma što ti misliš o meni, da ću jednu petnaestogodišnju djevojčicu...) bolje je ovako nitko nas neće vidjeti (jesam li vidio sebastijana, pitate) još samo da prijeđemo most i kukuružišta već smo sasvim blizu ali zašto si me doveo ovamo kapelica bože groblje ovdje počiva dora pejačević zar ne krov mjestimično prokišnjava svetački je tiho i hladno čiji su ono mramorni lijesovi juda ako tkogod naiđe to je grijeh na razrušenom oltaru o bože zašto to radiš sa mnom lijepo je tvoje pokajničko lice.

Htio bih dozvati mater i upitati je li dolazila Bibijana, možda Sebastijan, zašto nitko ne dolazi? Što misle, da ću živjeti kao Metuzalem? Još danas ću ih čekati. Mogu li ih još danas čekati?

Zatvorio sam šake zarivši nokte u dlanove. Nisam osjetio bol i to me ljutilo, već me nekoliko dugih dana ništa nije zaboljelo. Ponovno sam stegnuo šake.

Smiri se, Juda! I ovaj će zanočiti dan, a ti više ništa nećeš dospjeti učiniti.

Griješiš, silnu snagu osjećam u sebi, u rukama, u prstima, u svakom atomu tijela. Ti. i ne slutiš što bih sve mogao učiniti prije večeri!

Labud, kažu, najljepše zapjeva kad mu se približava kraj.

Tko govori o kraju? Uostalom, meni je nevažan sutrašnji dan, potreban mi je današnji.

Slab si, Juda, nećeš ga imati.

Kažem ti, u mojoj slabosti leži snaga mojih predaka. Danas mi se i nebo lako pretače u zjenice, ni moje ruke neće iznevjeriti potomstvo. Svoj kamen vrlo čvrsto ugrađujem.

U rane si zaodjenuo svoje tijelo, krijući se hodočastiš rijekama panonskim.

Ali iznad svega dostojanstvo.

Poljubit ćeš zemlju k'o pokošena vlat.

Ja već krećem. Svuda je oko mene izbezumljeno mnoštvo, a moje je lice svečano i mirno – moj duh je nedostižan. Mogu ispružiti ruku i dotaknuti se Bibijanina tijela.

Glavu naslanjaš na njene ruke, a njih odavno nema.

Možemo ležati na zemlji bliski i nepomirljivi, mogu je pretvoriti u divlji izvor u mojim šumama, mogu se napiti s njezinih kamenih usana – ja sam najbolje riječi za nju izmislio.

Nemaš više vremena ni da cigaretu popušiš do kraja. Tvoj krik ni njezin šapat ne može nadjačati. Više ni sebi ne bi smio vjerovati. Sada već znaš tko te kažnjava samo tvojim putovima. I ovaj put tvoje će te čelo odati – mogao bi još jedino u sebi zaiskati utočište.

Možemo šetati samo nama znanim promenadama: između crvenog zmijolikog šiblja koje nas udara po tijelu i licu. Pada hladna predjesenja kiša a mi stojimo ispod njezinog crvenog kišobrana, sljubljeni kao srasle gljive. Okrećem glavu na stranu s koje vjetar puše, jednom rukom pridržavam kišobran, drugom milujem njezina bedra i bokove.

Volim kada me tako dodiruješ, Juda.

Svuda me dodiruj molim te ugušit ćeš me hladno je ovdje povuci mi haljinu naniže oh sasvim sam gola ludo je ležati na ovim hladnim mramornim pločama sigurno ću se opet prehladiti ne neću zažaliti samo me ljubi svuda me ljubi imam u torbi kolačiće poslije ćemo ih jesti oh da mama zna juda kako se to tebi ne gadi pogledaj kakva ti je ruka ja to ne bih mogla uraditi ali samo zbog tebe to činim zbog onog nemira u tebi zbog onog nemira u meni vesna mi je posudila vestu strahovala sam da danas nećeš doći a ipak si ovdje dobra sam s tobom ne možeš to zanijekati

samo sam s tobom takva poslije me sram ali do sljedećeg susreta sve zaboravim hoćeš li doći i u subotu čekat ću te i ako bude kiša padala moći ćeš to i onda raditi gledaj a svakog dana odjenem čiste gaćice tko je ove zidove išarao hoćeš li i ti nešto napisati ja ne mogu prsti su mi se ukočili od hladnoće nemoj nacrtati probodeno srce samo nešto napiši bilo što juda i bibijana anno domini 67. jesi li gledao sedmi pečat grozno pokrij me opet si me cijelu razgolitio djevičanski izvor kažeš ti ne gledaš švedske filmove mislim da su oba švedska kažeš da više voliš moj djevičanski izvor bože djevičanski sasvim sam promrzla ovdje drži ruku molim te koliko je sati uskoro će i vlak barbara će reći da sam joj pričovala dijete znaš da je rodila sina u mojoj obitelji svi rađaju sinove i svi ih teško rađaju kako ću ja s malim tomom izaći na kraj teta bara se zaklinje poslije svakog poroda da više neće rađati a svake godine rodi jedno ona nas voli i nema ništa protiv tebe oni zli uvijek paze na mene više nego na svoje kćeri to je ona koja ima dijete s dentistom s kime li.

Mogu dozvati Simona ili Luku, Lazara ili Filipa, pa da ovu cijelu nesnosnu noć presjedimo igrajući poker, kao prije nekoliko godina, u Zagrebu (u 16 sati otrčali smo na ručak i čim smo se vratili, počeli smo kartati. Nismo ni dospjeli večerati. Grgur je otišao prodati blokove a zamijenio ga je Oktavijan – kartali smo do pet ujutro, bilo je već odavno svanulo i svjetlo je prodiralo kroz izderane zavjese u sobu.

Simone, ti si bijeda. Sve vrijeme imaš ful kraljeva, a on ti neprekidno odnosi pare, užasno loše blefiraš, daj mi dvije nove.

Rekao sam, ti bila je gužva. Tjerali su nas šmrkovima... Ma vraga bi ti, bilo ih je stotinjak, ili više, ali ipak smo uspjeli porazbijati sva stakla na ambasadi. Trebao si čuti Kaštelana, vi-kao je da je Johnson Adolf, a ne Lindon... Išarali smo tramvaje kredom, na engleskom, naravno. O, i sir Thomas se uplašio.

Kažu da je napustio... Jedino mi je žao što sutradan nije vozila 'dvojka', od kolodvora

Koliko?

Jednu!

pa sam morao znatan dio puta do faksa pješice

Što imaš?

Bojicu.

Jači si.

ali vrijedilo je.

Mogu dozvati mater ili popiti čaj.

Simon je objašnjavao egzistencijalizam Kierkegarda i Rokantena koji je spoznao da i drvo egzistira. Mogu otići do prozora, mogu odoljeti ovom danu. Mogu li? Mogu li svući bijelu plahtu kojom su prekrili ogledalo?

Ti si odviše pokoran da bi mogao istim putem ili se vratiti, molećivo ćeš poželjati zemlju. A sve što ćemo naći bit će – tek tijelo. Ponijet ćemo te na svojim niskim ramenima, toliko niskim da ćemo te po zemlji vući. Zavjerenički sam se smijao: jedno su dijete nosili s krštenja, u isto vrijeme iznijeli smo vas iz crkve. Još uvijek se smijem, a nikog da me prekori. Ostat ću i kada svi odu i do iznemoglosti ću bacati na tebe zemlju (kada već svi budu prestali): oni koje volimo nabacaju na nas najviše zemlje. Više se sigurno nećemo viđati. Otići ćeš u nebo ili dovraga, siguran sam da te neću posjećivati među onim glupim križevima, kunem se, sigurno, kao što je sigurno da će sutra svanuti.

Mislim na žene koje smo putem sretali. Mahale su s krumpirišta bedrima teškim od čekanja.

Zakleo sam se da ovuda više nikada neću prolaziti, a ipak svakodnevno prolazim.

Bibijana!

Da?

Jedan ribar danima nije mogao uloviti ni ribicu u rijeci u kojoj je lovio. Izvukao je mrežu i zakleo se da je na tom mjestu više nikada neće baciti... Zašto ju je sutradan ponovno bacio?

Zemlja je pržila nježnu kožu tabana, slutio sam blizinu rijeke – još samo da prijeđemo ovu pustu zemlju.

Juda, zašto nisi htio da Ana ide s nama na kupanje?

Mama, htio sam viknuti. Vrata bi se uz škripu otvorila, jezi-vo, učinilo bi mi se. Ona bi se pojavila iščekujući. Ništa, kasnije ću te pozvati. Čekala bi još nekoliko trenutaka a onda bi otišla, bešumno. Ja bih se djetinje smijao zbog svoje male prijekare.

Mogu osluhnuti i čuti svirku djevojčice Hane: zvuci klavira pod ravnateljstvom gospodina kapelnika Pećinke kojemu podrhtava ruka i u njoj dirigentski štapić – poskakuje ispred lica moje susjede. Petnaest joj je godina ... Nije li toliko imala i ... Godinu manje ili više, danas je nevažno. Prepoznajem koncert za klavir i orkestar u a-molu, allegro affettuoso Schumannov, pa minijaturne mazurke i poloneze.

Mogu se dosjetiti i Agneze Bobanove, djevojčice: sjedila je na pragu naših ulaznih vrata sa slikovnicom u rukama koju joj je poklonio najstariji i već oženjeni brat, kada su je prvi put dovezli iz bolnice. Oči njezine matere danonoćno su suzile, brisala ih je, u crno odjevena, kratkom debelom rukom ili rupčićem stegnutim u šaci. Agneza je sjedila na pragu i sva ozarena prelistavala prekrasnu slikovnicu, kakvu dotad nije imala, gotovo se radovala bolesti. Danas, u njihovom predvorju visi jedna njezina sačuvana slika, malena i neugledna, na istaknutom mjestu. Agneza ju je naslikala u drugom razredu osnovne škole. Osim tog akvarela ništa nije ostalo iza nje.

Vidjet ćeš da ću umrijeti. Polovicu su mi pluća raznijeli oni lešinari.

Ja hoću da živiš.

Prestani već jednom o tome što ti hoćeš.

Mogu svući mrtvačku košulju i odjenuti se kao baštovan : u duge lanene gaće i dugu lanenu košulju, povezanu oko struka užetom ili špagom (prvi bih uzgojio cvijet koji izrasta iz nježnosti), vrtlar zaljubljen u svoju malu susjedu. Brat bih joj mogao biti, možda otac. Visok, suh čovjek redovito stiže kući u 14 i 30 sati, tada bučno zaškripe ulazna vrata.

I Hana će biti visoka i vitka, kao mati. Čovjek koji skuplja smeće u našoj zgradi govorio mi je o njoj. Vidio ju je u praonici rublja, u polupodrumskoj, zaparenoj prostoriji. Ona sva znojna otkopčala bluzu, ona sjela na širom razbacano rublje, ona povukla haljinu visoko iznad koljena. Nekoliko dugih trenutaka zurio je u nju kao začaran, čas u bijela bedra, čas u dojke koje su se živo dizale i spuštale: dojke male, izazovne, nazirale se ispod mokre pripijene bluze.

Mogao bih... Mogao bih osluhnuti i čuti korake gospođe Veronike. Sletjela je niz stube. Magdaleno, pa prigušen šapat (gospođa Veronika prilično dobro šapuće), šapat kako se ona svakodnevno mora ljutiti i galamiti na ulici, pred svijetom, zbog te proklete djece. Jebo vas otac vaš koji mi vas je natovarilo na vrat. Zar se ti, Magdo, ne znaš igrati kao ostala djeca!

ČETRDESET I JEDAN DAN
TRAJALE SU SVETKOVINE TIJELA.
DANAS BI TREBALO IZMISLITI
NOVE BLAGDANE